

פרסומי ניסא - מהו? בגדר פרסומי ניסא בפורים ובפסח

פתח דבר

דין פרסומי ניסא נאמר לגבי שלוש מצוות: נר חנוכה¹, מקרא מגילה² ושתיית די כוסות³.

בפשטות, עניינו של דין זה הוא לגלות את הנס ולהראותו ברבים, כפי שמוצאים אנו בפרטי המצוות של כל חג. כך בחנוכה: לגבי זמן ההדלקה - מצוותה עד שתכלה רגל מן השוק, ומקומה - מצווה להניחה על פתח ביתו⁴; וכן בפורים: קריאת המגילה בפני עשרה⁵. אולם לגבי פסח דורש הדבר ביאור, מה ענין שתיית די כוסות לפרסומי ניסא? הרי אין כל חיוב לקיים מצווה זו ברבים, אף לא בפני בני ביתו; ויוצא מקיים המצווה ידי חובה למהדרין, אף אם שותה ביחידות. כיצד, אם כן, ניתן לדבר על פרסום, בעוד מושא הפעולה אינו כלל בפנינו?

זאת ועוד: שתיית די כוסות אינה אף בכדי "היכרא" לתינוקות, שהרי לא נקבעה בנוסח די קושיות (לא בנוסח המשנה, אף לא בנוסח ההגדה). חז"ל בבואם לקבוע פרסום לנס, מן הראוי היה לכאורה שיתקנו זאת דווקא בדברים השונים מן ההרגל, שבהם משופע לילה זה (דוגמת הסבה⁶ וכד'); ומה טעם מצאו לעשות זאת בשתיית יין, שהיה, ככל הנראה, הרגל מקובל בסעודה, בזמנם?

1. שבת כג, ע"ב.
2. מגילה יח, ע"א.
3. פסחים קיב, ע"א.
4. שבת כא, ע"ב רש"י שם.
5. ריטב"א ר"ה כז, ע"ב ד"ה יוהא דתנן.
6. עין מדרש "שכל טוב" שמות פ"ב ד"ה "מזגו לו" - הסבה משום פרסומי ניסא.

א. קריאת מגילה - הלועז ששמע אשורית

"הלועז ששמע אשורית יצא וכו'. והא לא ידע פאי קאפרי? - פידי דהוה אנשים ועפי הארץ. בתקיף לה רבינא: אטו אן האחשתתניס בני הרעכים, פי ידעינן? אלא עצות קריאה ופרסומי ניסא - הכא נפי עצות קריאה ופרסומי ניסא". (בגילה יח, ע"ב)

בהבנה ראשונית, טרם קריאת תשובת הגמרא, נראה היה כי קריאת המגילה ופרסומי ניסא - חד הוא. פרסום הנס - קיומו על ידי קריאת המגילה, וקריאת המגילה היא פרסום הנס. נשים לב כי הגמרא בתשובתה מפרידה, וחוזרת ומפרידה, בין השניים: קריאה לחוד, ופרסום הנס לחוד. הא כיצד? אולם, השאלה העקרונית העולה מקטע זה, היא מה מסקנת הגמרא לאחר שהתקבלה התקפת רבינא: האם נדרשת ידיעה/הבנה של סיפור המגילה, אם לא?

ככל הנראה, שנוי הדבר במחלוקת ראשונים: "ואפרינן נפי אטו אן האחשתתניס בני הרעכים פי ידעינן פה הס אלא עצות קריאה ופרסומי ניסא. ושפעען פינה שכל אדם יוצא באשורית, אפילו אינו מבין, וגם אין במקום פי שיתרגם לו, דהא האחשתתניס בני הרעכים ליכא דעתרגם לן..." (ריטבי"א שם).

וביתר ביאור: "...אבל לקרא בגלה הקריאה עיקר פישום פרסומי ניסא. ואפילו קרא ולא שמע ולא הבין יצא. פידי דהוי אנשים ועפי הארץ..." (ריטבי"א ר"ה לה, ע"א ד"ה "כתב הרי"ף").

נוכחים לדעת מכאן שהריטבי"א קובע במפורש, שניתן לצאת ידי חובת פרסומי ניסא אף בלא הבנה כלל.

לעומת זאת, רש"י על אתר:

"ופרסומי ניסא - אף על פי שאין יודעין מה שזומעין, שואלין את הזומעין ואומרין מה היא הקרייה הזו, ואיך היה הנס, ומודיעין להן" (רש"י מגילה יח, ע"ב). מדברי רש"י, שנחלץ להעמיד ששואלין ואומרין להם איך היה הנס, עולה, כי הבנת המגילה היא תנאי יסוד לצאת ידי חובת פרסומי ניסא⁷. מה ראה רש"י - בניגוד לכאורה לפשט דברי הגמרא - להעמיד, כי המדובר בשומעים המבינים את סיפור המגילה והנס?

7. וכן באו"ז ח"ב הלכות מגילה שע"ד ד"ה "הקורא".

ב. חיוב נשים במקרא מגילה

"ואמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בעקרא פגילה, שאף הן היו באותו הנס" (מגילה ד, ע"א).

מחייב זה - אף הן היו באותו הנס - לגבי נשים, מופיע גם בשאר מצוות שעניינן פרסומי ניסא: נר חנוכה⁸ ושתיית ד' כוסות⁹. הגרי"ד בשם אביו הגר"מ מעלה יסוד מהותי לקשור בין הדברים¹⁰: דווקא במצוות הללו שבהן גדר המצווה הוא פרסומי ניסא - יחויבו נשים משום אף הן היו באותו הנס, להבדיל ממצוות שבהן עניין הנס הוא אך טעם למצווה (כגון: סוכה, תפילין וכד'), שם לא חל מחייב זה¹¹.

מכל מקום, על בסיס דברי ריב"ל אלו, מסיק בה"ג כי נשים אינן חייבות בקריאת המגילה, אלא בשמיעתה בלבד:

"נשים ועבדים וקטנים, פטורין בעקרא פגילה, אלא שחייבין בעשעע לפה?
שאף הן היו בספק להשפיד להרוג ולאבד, והואיל והכל היו בספיאק -
הכל חייבין בעשעע" (בה"ג, הלכות מגילה)

ומוסיף הראב"י:

"ונראה לי דנשים מברכות על משמע מגילה, ואפילו אי קרו לה לעצמן" (ראב"י ח"ב - מגילה סימן תקס"ט ד"ה "ונראה ליי").

מה ההסבר לשיטתם של הבה"ג והראב"י? מדוע המחייב השונה לגבי נשים - אף הן היו באותו הנס, גורר עמו קיום שונה במצווה - שמיעה לעומת קריאה?

שמיעה באופן בסיסי היא אמנם פעולה פיזית, אך יש לה מובן נוסף. שלמה המלך מבקש בתפילתו: "ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך, להבין בין טוב לרע" (מלכים א' ג', ט) ובתרגום שם: לב סובר. על אחי יוסף נאמר: "והם לא ידעו כי שומע יוסף כי המליץ בינותם" (בדאשית מ"ב, כג). שמיעה במובנה הפנימי היא הבנה.

פרסום הנס, ראשית לכול, הוא בהבנתו. תחילה יש להכיר את האירוע, הסיפור ההיסטורי, ולהבין כיצד במהלך ההשתלשלות הטבעית, משתזרת התערבות הקב"ה. מתוך כך יש להכיר בנס, להפנימו, ולאחר מכן לפרסמו ברבים. **זהו הרובד העיקרי במצוות אשר גדרן הוא פרסומי ניסא.**

8. שבת כג, ע"א.

9. פסחים קח, ע"ב.

10. "הררי קדם" סי' קע"ג.

11. מקור נוסף להבחנה זו ניתן למצוא בדברי המהר"ל "גבורות ה'", מ"ח: "...ואם תאמר בישיבת סוכה נמי לחייבו משום שהיו בנס של סוכה? ואין זה קשיא... שלא נתן השם יתברך מצות סוכה לישראל בשביל שישבו כשיצאו ממצרים. אבל עיקר המצווה כמו שאר מצוות שנתן השם יתברך לישראל, רק שתלה טעם המצוות במה שהושיב את ישראל בסוכות. וחילוק יש בין נתינת המצווה לישראל וטעם המצווה...".

זהו היסוד לשיטתם של הגאונים: במקרא מגילה - מצווה אשר גדרה פרסום הנס - כאשר החיוב הוא אך מחמת "אף הן היו באותו הנס" גרידא, הקיום הבסיסי הנדרש הוא שמיעה, היא הבנה, היא פרסום הנס.

גם גברים לא גריעי - אף הם היו באותו הנס (ולקמן נוכיח כי גם הם, אכן, מחויבים בשמיעה); אלא שלגבי דידם, גדר המצווה רחב יותר, ולכן נדרשת קריאה¹².

כעת יובן מדוע רש"י נדחק להעמיד את הגמרא לגבי לועז ששמע אשורית, שלא כפשוטה - "ששואלך את השומעין, ואומרין מה היא... ואיך היה הנס...". שכן רש"י סובר שלא ניתן לקיים פרסומי ניסא ללא הבנה, בין שזו באה על ידי שמיעה, ובין שבאה על ידי הסבר של אחרים.

זו גם הסיבה לדיוק לשון הגמרא: "...אלא מצוות קריאה ופרסומי ניסא - הכא נמי מצוות קריאה ופרסומי ניסא", שכן מצוות קריאה לחד ופרסומי ניסא לחד - זו קריאה וזו שמיעה.

ג. שיטת הרמב"ם

לקמן נעיין בדברי הרמב"ם, וננסה לאשש ולהוכיח דברינו: א. גם גברים מחויבים בשמיעה. ב. חיוב שמיעה - מחמת פרסומי ניסא. ג. שמיעה דשנינו - דרך הבנה היא.

איתא ברמב"ם:

"אחד הקורא ואחד השומע ען הקורא יצא ידי חובתו, והוא שישמע עני שהוא חייב בקריאתה. לפיכך אם היה הקורא [חרש או] ¹³קטן או שוטה, השומע עני - לא יצא" (רמב"ם מגילה פ"א, ה"ב).

נדייק בלשונו, שלא כתב ובלבד שהקורא יהא חייב בקריאתה אלא "...והוא שישמע ממי שהוא חייב...". משמע, כל בן-חיובא - אף גברים - מחויבים בשמיעה. הכ"מ מצדד בדעה שאינה גורסת חרש (חרש היינו המדבר ואינו שומע) בדברי הרמב"ם דלעיל, ואם כן, לדבריו חרש יוצא ומוציא אחרים ידי חובה. את דבריו תומך הוא בכך שהגמרא מעמידה את המשנה "הכל כשרין לקרוא את המגילה חוץ מחשי"ו" כדעת ר"י שפסק לגבי ק"ש שאם לא השמיע לאזנו לא יצא - ולגבי ק"ש לא נפסקה הלכה כר"י. הלכך, כדרך שלהלכה אין צריך שמיעה בק"ש, גם בקריאת מגילה אין צריך שמיעה, וחרש יוצא ומוציא.

¹² בהבנת גדר נוסף זה של קריאה, כבר הלכו אחרונים: מקרא מגילה - משום קריאת הכתובים ("הררי קדם" קצ"א); או מקרא מגילה משום הלל - "קרייתא זו הלילא" - ובהלל נשים פטורות ("מרחשת סימן" כ"ב).

¹³ עיין שינויי נוסחאות במהדורת פרנקל: "ברוב דפו"י חרש... וכן גרסת המ"מ".

מכל מקום, מנסה ה"כסף משנה" לקיים את הגרסא הגורסת חרש, ולחלק בין ק"ש שבה לא נפסק כר"י - לא השמיע לאזנו יצא - ובין קריאת מגילה שבה חרש שאיננו שומע לא יוצא ולא מוציא: "...דמגילה שאני דבעינן ביה פרסומי ניסא, וכל שלא השמיע לאזנו ליכא פרסומי ניסא..."¹⁴.
עולה מכך לעיוננו, כי שמיעת המגילה - אם זו נדרשת - הנה מחמת פרסומי ניסא.

עוד איתא ברמב"ם (בהלכות מגילה פ"ב): "הקורא את המגילה בלא כוונה לא יצא. כיצד? היה כותבה או דורשה או מגיחה, אם כיון לבו לצאת בקריאה זו יצא, ואם לא כיון לבו לא יצא..." (ר"ם מגילה פ"ב, ה"ה).

סוגיית "מצוות צריכות כוונה" הנה סוגיה רחבה, וכבר האריכו בה פרשנים¹⁵, וכן בביאור שיטת הרמב"ם בנדון להלכותיו השונות¹⁶. מכל מקום, רואים אנו כי גבי מקרא מגילה, מצריך הרמב"ם כוונה, ומוסיף המ"מ: "ואולי שהכל מודים במגילה" (רמב"ם שם).

מה הסיבה לחלק בין קריאת מגילה לשאר מצוות? הלח"מ מעלה שאלה זו, מנסה לחלק, אך נשאר בצ"ע.

איתא ב"פרי חדש"¹⁷: "...דאפילו למ"ד מצוות אין צריכות כוונה, אולי מודה במגילה דבעינן שיכוון לצאת משום פרסומי ניסא..."

דברי הפרי"ח זוקקים ביאור: מדוע החיוב של פרסומי ניסא גורר צורך מיוחד בכוונה, בשעה שזו אינה נדרשת בשאר מצוות? יתרה מטאת, כוונה הנה תהליך פנימי, בין האדם לעצמו. לעומתה פרסום הנס הוא תהליך הפונה מהאדם כלפי חוץ. כיצד, אם כן, יכול הפרי"ח לקשור בין הדברים, ולחייב כוונה משום פרסומי ניסא - תלי תניא בדלא תניא?!
לפי דברינו ניתן להסביר היטב:

אחרונים כראשונים חילקו בין שני סוגי כוונה¹⁸; כוונה מעליתא - היא הכוונה לצאת ידי חובה, והכוונה הבסיסית - היא הכוונה הטכנית הנדרשת לעשיית מעשה המצווה. גם למאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה, היינו לגבי כוונה מעליתא, אולם כוונה לעשות את מעשה המצווה כנדרש, לכולי עלמא מיהא בעי.

14. וכתב כן גם בדעת הר"י והרא"ש, שחילקו וכתבו שלגבי מגילה סתם מתניתין דלא יצא, ולגבי ק"ש פסקו דיצא.

וכתב כן גם בדעת הר"י והרא"ש, שחילקו וכתבו שלגבי מגילה סתם מתניתין דלא יצא, ולגבי ק"ש פסקו דיצא. וכן כתב גם הלח"מ: "...ומתניתין דמגילה, והיא דשמע לא דמיין אהדדי, דבמגילה הוי פרסומי, בענין טפי שמיעת האוזן..."

15. לסיכום הנושא ושיטות הראשונים ב, ראה בהרחבה: הרב י" שילת, "זכרון תרועה" (מהדורה שנייה, תשנ"ד) עמ' 176-251.

16. רמב"ם הלי שופר פ"ב, ה"ד, ונו"כ שם.

17. עיין ב"ם שם, מהדורת שבת פרנקל במקורות וצינונים; וכן בדב"ז.

18. עיין רשב"א ברכות יג, ע"ב, ובתשובותיו סימן שמ"ד; וכן משנייב הלי ק"ש סימן ט, סעי' ד-ה.

בקריאה, ניתן לדבר על סוג נוסף של כוונה, המהווה רמת ביניים - הבנה. ניתן טכנית לקיים כראוי את פעולת הקריאה, להגות כדבעי, אך לעשות זאת מבלי להיות מרוכז בתוכן הדברים, ובסופו של עניין, מבלי להבין. לדעת הרמב"ם, גם אם לא נדרשת כוונה מעליתא, מכל מקום, כוונה טכנית למעשה הקריאה, הגייה, אינה מספקת - נדרשת הבנה. זאת, מחמת המחייב של פרסומי ניסא, הגורר עמו חיוב של שמיעה (כדברי הגאונים לעיל); ושמיעה - כפי שכבר ביארנו - היא הבנה, היא כוונה.

סוף דבר

נמצינו למדים, כי לדין פרסומי ניסא, שני רבדים:
א. הבנת הנס - זו הרמה הבסיסית שבה האדם מבין את האירוע ההיסטורי, ומפנים, בינו לבין עצמו, כיצד יד ה' פועלת בו. רמה זו היא גדר המצווה, ולכן מעלכת (אליבא דהרמב"ם שמצריך כוונה).
ב. גילוי הנס - זהו נדבך נוסף - פרסום הנס במונח המקובל, שמקוים על ידי קריאת המגילה בפני עשרה וכד'. נדבך זה הנו תוספת למצווה, הידור, ואינו לעיכובא.

ייתכן ששתי הרמות הללו משוקעות בלשונו של הרמב"ם, לגבי מצוות נר חנוכה: "...ומדליקין בהן הנרות... להראות ולגלות הנס..." (הלי חנוכה פ"א ה"ג); וכן כתב: "מצוות נר חנוכה מצווה חביבה היא... וצריך אדם להיזהר בה כדי להודיע הנס" (שם פ"ד, הי"ב). אולם בהמשך, שינה מלשון הגמרא - פרסומי ניסא - וכתב: "מוטב להקדים נר חנוכה שיש בו זכרון הנס" (שם הי"ג)¹⁹. השתא דאתינן להכי, ניתנה ראש ונשובה להבנת תקנת חז"ל - שתיית די כוסות בפסח משום פרסומי ניסא:

חז"ל לא נדרשו לתקן פרסומי ניסא בפסח במונח הרווח, שכן רובד זה משוקע מאליו במצוות הדאורייתא של "והגדת לבנך". מה לנו להודעת הנס ולפרסומו יותר מאשר אב היושב עם בנו בליל הסדר, ומעביר לו את נס יציאת מצרים דרך המחשה וסיפור. בלילה זה, נוטע האב את סיפור הנס בחוליית שרשת הדורות - ואין לך פרסום גדול מזה. שתיית די כוסות תוקנה דווקא כנגד הרובד הבסיסי, כדי שיוכל המסב ושותה לחוות חוויה מלאה של חירות, ומתוך כך להגיע להבנה יתרה של הנס ולהפנמתו. ממילא אין עניין שפעולה זו תתבצע בפני אחרים, ומשום כך קבעוה באופן ובצורה שתעורר את נפשו של האדם - ולא את נפש זולתו.

19. יש מקום להוסיף ולברר, כיצד שני רבדים אלו - הבנה ופרסום - באים לידי ביטוי בפרטי מצוות נר חנוכה, העולים מדין פרסומי ניסא.